

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА В ІНКЛЮЗИВНІЙ ІНТЕГРАЦІЇ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Нікітін Олександр Олександрович.
здобувач вищої освіти Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова

Варнава Уляна Володимирівна,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи
факультету психології та соціальної роботи
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Актуальність теми. Реалізація права на якісну освіту для осіб з особливими освітніми потребами (ООП) постає фундаментальним вектором соціальної політики сучасних демократичних держав. Інклюзія, як стратегічна відповідь суспільства на виклики дискримінації та соціальної ексклюзії, передбачає комплекс заходів: від забезпечення фізичної доступності освітнього простору до створення інклюзивного середовища для всебічної самореалізації особистості.

У цьому процесі інституційне значення постаті соціального працівника є критичним. Він виконує функцію ключового медіатора та координатора взаємодії між здобувачем освіти, його сім'єю, педагогічним колективом і територіальною громадою. Діяльність соціального працівника забезпечує синергію зусиль усіх суб'єктів інклюзії, гарантуючи комплексний супровід та безперервність процесу соціальної інтеграції осіб з ООП.

В умовах реформування системи освіти та соціальної сфери в Україні, що здійснюється в тому числі в контексті євроінтеграційних прагнень держави, питання ефективного впровадження інклюзивних практик набуває особливого значення. Прийнятий у 2017 році Закон України «Про освіту» [9] закріпив право кожної дитини на навчання в умовах інклюзії, однак реалізація цього права на практиці пов'язана з численними труднощами організаційного, методичного та соціального характеру. Подолання цих труднощів значною мірою залежить від того, наскільки ефективно функціонує команда фахівців психолого-педагогічного супроводу, центральне місце в якій посідає соціальний працівник.

Мета статті полягає у розкритті сутності та функціонального змісту діяльності соціального працівника в межах інклюзивної інтеграції осіб з особливими освітніми потребами (ООП). Досягнення цієї мети передбачає розв'язання низки завдань: обґрунтування ключових компетентностей фахівця, а також аналіз практичних механізмів його взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

Теоретичні засади дослідження. Наукова розробка проблематики інклюзивної освіти та соціальної роботи в цій сфері здійснюється на перетині кількох дисциплінарних полів. Теоретико-методологічним

підґрунтям дослідження слугують концепція соціальної моделі інвалідності, розроблена М. Олівером [13], яка принципово відрізняється від медичної моделі тим, що розглядає інвалідність як наслідок соціальних бар'єрів та нерівності. Відповідно до цієї концепції, соціальна робота покликана змінювати умови існування особистості в соціальному просторі.

У вітчизняній науці питання соціального супроводу осіб з особливими потребами досліджували такі науковці, як І.М. Трубавіна [10], А.Й. Капська [4]. Зокрема, І. М. Трубавіна обґрунтувала модель соціального патронату сім'ї як базовий компонент комплексного супроводу дитини з ООП. Авторка акцентує на ролі соціального працівника як сполучної ланки, що забезпечує кореляцію між індивідуальними потребами особи та ресурсами соціального середовища. Серед зарубіжних дослідників варто відзначити праці П. Мітлера [12] та який розглядали інклюзивну освіту як суспільний процес, що вимагає системної трансформації освітніх установ й усього соціокультурного середовища.

Концептуальне розуміння ролі соціального працівника в інклюзивній освіті ґрунтується також на принципах Саламанкської декларації (1994) та Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (2006), ратифікованої Україною у 2010 році, які утвердили парадигму інклюзії як міжнародний стандарт у галузі освіти та соціального захисту [6].

Соціальний працівник у системі інклюзивної освіти виконує комплекс взаємопов'язаних функцій, що утворюють цілісну систему соціально-педагогічного супроводу. Дослідниця Н.М. Заверико [3] виокремлює такі основні функції: діагностичну, інформаційну, посередницьку, захисну, організаційну та профілактичну.

Діагностична функція передбачає вивчення соціального статусу дитини з особливими освітніми потребами, аналіз умов її сімейного виховання, мікросоціального оточення та ресурсного потенціалу найближчого середовища. Системний соціальний аналіз дозволяє сформулювати цілісне уявлення про потреби дитини, що є необхідною передумовою для розробки індивідуальної програми розвитку (ІПР). Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 545, соціальний працівник постає обов'язковим членом команди психолого-педагогічного супроводу, яка розробляє та реалізує ІПР [8].

Посередницька функція визначається як найбільш специфічний складник діяльності соціального працівника в інклюзивному середовищі. Вона охоплює кілька рівнів медіації: між дитиною та педагогічним колективом, сім'єю та освітньою установою, закладом освіти та соціальними службами, а також родиною та громадою. Згідно з дослідженням Т. Лях та Т. Спіріної [7], саме застосування медіації як технології посередництва та розбудова мереж співпраці детермінує успішність процесу соціальної інтеграції в цілому.

Захисна функція реалізується через відстоювання прав та інтересів дитини з особливими освітніми потребами на всіх рівнях: від усунення

проявів дискримінації чи цькування у класному колективі до юридичного супроводу в питаннях отримання соціальних послуг та пільг. Правозахисний вектор діяльності соціального працівника набуває особливої ваги в контексті адвокаційних практик, що активно впроваджуються в сучасній системі соціальних послуг України.

Профілактична функція спрямована на запобігання соціальній ексклюзії, шкільному насильству та вторинній стигматизації. Дослідження свідчать, що діти з особливими освітніми потребами у 2–3 рази частіше за однолітків стають жертвами булінгу в загальноосвітньому середовищі [11]. Системна профілактична робота соціального працівника з класним колективом, педагогами та батьками здорових дітей є необхідною умовою формування інклюзивної культури в освітньому закладі.

Ефективна реалізація зазначених функцій вимагає від фахівця особливого набору професійних якостей. Дослідниця О. В. Безпалько [1] виокремлює три групи компетентностей для роботи в інклюзивному середовищі: загальні, специфічні та трансверсальні. Загальний блок охоплює базові знання у сферах соціальної роботи, права та психології. Специфічний складник передбачає розуміння особливостей різних нозологій, володіння методами адаптивної педагогіки та технологіями соціального супроводу. Трансверсальні компетентності фокусуються на комунікативній гнучкості, здатності до міжпрофесійної взаємодії та рефлексивності фахівця.

Окремо слід наголосити на значущості міжпрофесійної взаємодії як ключової компетентності фахівця. Соціальний працівник в інклюзивному середовищі функціонує в межах міждисциплінарної команди, до складу якої входять педагог-дефектолог, психолог, логопед, асистент учителя та медичний працівник. Синергія зусиль цих спеціалістів досягається завдяки скоординованій діяльності, де соціальний працівник часто виконує роль модератора, забезпечуючи узгодженість дій та цілісність супроводу [5].

Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду дозволяє виокремити ключові механізми, через які соціальний працівник забезпечує ефективність інклюзивної інтеграції. Насамперед, це технологія ведення випадку, яка передбачає комплексний, скоординований та індивідуально орієнтований підхід до соціального супроводу. Ведення випадку включає оцінку потреб, планування втручань, координацію послуг, моніторинг результатів та ревізію планів [2].

Незважаючи на нормативно-правове закріплення інклюзивної освіти в Україні, практика її впровадження виявляє низку системних проблем. До них відносяться: недостатня кількість підготовлених фахівців інклюзивної освіти, дефіцит фінансування та матеріально-технічного забезпечення, опір частини педагогічного персоналу змінам, недостатня підтримка з боку місцевих громад та стигматизаційні установки в суспільстві.

Окремою проблемою є нечіткість посадових функцій та меж відповідальності соціального працівника в системі інклюзивної освіти, що

призводить до дублювання обов'язків із педагогом-дефектологом та психологом або до провалів у системі супроводу. Вирішення цієї суперечності вимагає чіткої нормативної регламентації міжпрофесійних ролей та розробки уніфікованих стандартів соціальної роботи в інклюзивному освітньому середовищі

Висновки. Соціальний працівник займає унікальне місце в системі інклюзивної інтеграції осіб з особливими освітніми потребами завдяки своїй здатності поєднувати мікрорівневу роботу з окремою дитиною та її сім'єю з мезорівневими і макрорівневими інтервенціями, спрямованими на трансформацію освітнього середовища та суспільних установок. Ефективна реалізація діагностичної, посередницької, захисної та профілактичної функцій вимагає від фахівця широкого спектру загальних, специфічних та трансверсальних компетентностей, серед яких особливо значущими є міжпрофесійна взаємодія, правозахисна діяльність та здатність до рефлексивної практики.

Подальший розвиток інклюзивної освіти в Україні вимагає системного вдосконалення підготовки соціальних працівників для роботи в інклюзивному середовищі, чіткої нормативної регламентації їхніх функцій та повноважень, а також розбудови міжсекторального партнерства між освітніми установами, соціальними службами, органами місцевого самоврядування та громадянським суспільством. Лише комплексний підхід, заснований на партнерстві та поважному ставленні до прав і гідності кожної людини, здатний забезпечити справжню, а не формальну інклюзію.

Список використаних джерел:

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : Логос, 2003. 134 с.
2. Ведення випадку : термін. Законодавство України : офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/66249> (дата звернення: 28.03.2026).
3. Заверико Н. В. Технології соціально-педагогічної підтримки сім'ї з дитиною. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 8. С. 333–340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_8_40 (дата звернення: 25.03.2026).
4. Капська А. Й. Соціальна робота : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
5. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : АТОПОЛ ГРУП, 2016. 152 с.
6. Конвенція про права осіб з інвалідністю : Міжнародний документ ООН від 13.12.2006. Законодавство України : офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 28.03.2026).

7. Лях Т. Л., Спіріна Т. П. Медіація як соціальна технологія посередництва у конфліктних ситуаціях. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2015. № 2. С. 52–60.
8. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 545. Законодавство України : офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-п> (дата звернення: 28.03.2026).
9. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Законодавство України : офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 26.03.2026).
10. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : монографія. Харків : ХДАК, 2007. 395 с.
11. Філіпенко О. Булінг у шкільному середовищі як психолого-педагогічний та соціальний феномен. Перспективи та інновації науки. 2024. № 5 (39). С. 538–550. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/11637> (дата звернення: 28.03.2026).
12. Mittler P. Working Towards Inclusive Education: Social Contexts. London : David Fulton Publishers, 2000. 208 p.
13. Oliver M. The Politics of Disablement. London : Macmillan, 1990. 136 p.